

«و هر آنچه در توان دارید برای مقابله با دشمن، نیرو و اسبان فراهم آورید تا مگر این سان دشمن خدا و خویشتن را مرعوب سازید» (قرآن مجید آیه ۶۰ سوره انفال).

فرایند طراحی رهنامه بازدارندگی همه‌جانبه ج.ا. ایران در چشم‌انداز بیست‌ساله کشور^۱

محمدحسین قنبری جهرمی^۲

تاریخ دریافت: ۹۴/۳/۳

تاریخ پذیرش: ۹۴/۴/۸

چکیده

سند چشم‌انداز بیست‌ساله ج.ا. ایران، از مهم‌ترین اسناد راهبردی کشور است که تحقق هدف‌های آن در بلندمدت با فرصت‌ها و تهدیدهای گوناگونی مواجه است. در این سند تصریح شده «جامعه ایرانی در افق این چشم‌انداز، جامعه‌ای است «امن، مستقل و مقتدر با سامان دفاعی مبتنی بر بازدارندگی همه‌جانبه و پیوستگی مردم و حکومت»، در نتیجه، رهنامه کلان دفاعی کشور، بر پایه «بازدارندگی همه‌جانبه» استوار است، از این رو هر اقدامی که منجر به این نتیجه اساسی شود که اراده تهاجم از کشور و یا کشورهای تهدیدکننده ج.ا. ایران، سلب گردد، کارکردی بازدارنده و دفاعی خواهد داشت. این مقاله در صدد آن است با بهره‌گیری از مبانی اندیشه دفاعی و نگرش نظام مند (سیستمی)، فرایند طراحی رهنامه بازدارندگی همه‌جانبه کشور را ارائه نماید. بدیهی است که در صورت طراحی یک رهنامه بازدارندگی کارآمد مبتنی بر اندیشه دفاعی ج.ا. ایران، نه تنها می‌تواند دفاعی کشور را افزایش دهد، بلکه اراده دشمنان برای ورود به جنگ را متزلزل نماید. این پژوهش با روش توصیفی-تحلیلی انجام شده است. جامعه آماری آن شامل اسناد و آثار منتشره پیرامون موضوع و کارشناسان و صاحب‌نظران امور دفاعی کشور می‌باشند.

واژگان کلیدی: بازدارندگی، چشم‌انداز، رهنامه، طراحی، فرایند

۱. این مقاله برگرفته از یافته‌های یکی از طرح‌های تحقیقاتی انجام شده در مرکز تحقیقات راهبردی دفاعی است.

۲. عضو هیئت علمی دانشگاه جامع امام حسین (ع)

۱. کلیات

۱-۱. بیان مسئله

شکی نیست که هیچ‌گاه نمی‌توان حضور و وجود رهنامه بازدارندگی در ساختار دفاعی را مورد تردید قرار داد، ولی در ج.ا.ایران، در بسیاری از حوزه‌ها همچنان مفاهیم رهنامه‌ای به صورت ذهنی و بدون استفاده از ابزار و روشی مشخص منتقل می‌گردد. موضوع نگارش اسناد رهنامه‌ای در حوزه‌های مختلف در کشور، چندان سابقه ندارد و حرکتی جدید به شمار می‌آید، از این‌رو منظور کلی از فرایند طراحی رهنامه بازدارندگی همه‌جانبه ج.ا.ایران، از یک‌سو بررسی مبانی، عوامل مؤثر و مراحل طراحی رهنامه بازدارندگی همه‌جانبه ج.ا.ایران و از سوی دیگر، دستیابی به خروجی‌های مورد انتظار از رهنامه بازدارندگی است تا در سایه آن، بتوان اقدام‌های بازدارندگی مناسبی را برای تحقق هدف‌های تعیین‌شده در سند چشم‌انداز و پاسخ به تهدیدها ارائه نمود.

ج.ا.ایران برای بازدارندگی و دفاع از امنیت و منافع خود، دارای تسلیحات اتمی و یا تسلیحات نامتعارف نیست که نقش تعیین‌کننده‌ای در بازدارندگی دوران معاصر داشته و دارند و بر اساس آموزه‌های دینی و فتوای رهبر فرزانه انقلاب (مدظله‌العالی) در رهنامه، سیاست و راهبردهای دفاعی خود، تولید و به‌کارگیری این‌گونه سلاح‌ها را مجاز نمی‌داند. در چنین شرایطی، این پرسش مطرح است که ج.ا.ایران برای دفاع از امنیت خود و جلوگیری از جنگ‌های احتمالی، چگونه باید رهنامه بازدارندگی خود را طراحی و قابلیت‌های مستقل و درون‌زا ایجاد نماید تا بتواند با تکیه بر توان بالقوه و بالفعل داخلی، سیاست‌ها و راهبردهای خود را بر اساس سند چشم‌انداز در عرصه‌های ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی دنبال نموده و از کیان نظام و انقلاب اسلامی و تمامیت ارضی کشور دفاع نماید؟

۱-۲. اهمیت و ضرورت موضوع تحقیق

نظام ج.ا.ایران در سند چشم‌انداز بیست‌ساله خود، رهنامه دفاع مبتنی بر بازدارندگی همه‌جانبه را برای امنیت و توسعه کشور اتخاذ نموده است و شرایط جهانی و منطقه‌ای، جایگاه ژئوپلیتیکی و ژئواستراتژیکی و تهدیدهایی که همواره ج.ا.ایران را تهدید می‌کنند، ضرورت اتخاذ چنین رهنامه‌ای را مورد تأکید قرار می‌دهند، بنابراین با توجه به واقعیت‌های موجود در محیط امنیتی ج.ا.ایران، برای تحقق هدف‌های چشم‌انداز بیست‌ساله، طراحی رهنامه بازدارندگی همه‌جانبه کشور دارای اهمیت ویژه‌ای است. همچنین با توجه به آثار مخرب جنگ‌ها که پیامدهای منفی زیادی برای کشورها دارند و همه ابعاد اقتصادی، سیاسی، امنیتی و اساس نظام هر کشور را ممکن است با بحران مواجه نماید، مطالعه و تحقیق پیرامون این موضوع برای کشوری همچون ج.ا.ایران که جنگی ناخواسته را پشت سر گذاشته است، یک ضرورت اجتناب‌ناپذیر می‌باشد.

۱-۳. هدف‌های تحقیق

۱-۳-۱. هدف اصلی

ارائه فرایند طراحی رهنامه بازدارندگی همه‌جانبه ج.ا.ایران بر اساس سند چشم‌انداز بیست‌ساله کشور است.

۱-۳-۲. هدف‌های فرعی

- (۱) تبیین مبانی شکل‌دهنده رهنامه بازدارندگی همه‌جانبه ج.ا.ایران،
- (۲) تبیین عوامل مؤثر بر رهنامه بازدارندگی همه‌جانبه ج.ا.ایران،
- (۳) تبیین مراحل طراحی رهنامه بازدارندگی همه‌جانبه ج.ا.ایران.

۴-۱. پیشینه تحقیق

به‌طور کلی در مورد موضوع این تحقیق، تحقیق‌های زیادی انجام نشده است، تنها تحقیق‌های انجام‌شده مرتبط با این موضوع عبارتند از:

(۱) «تدوین رهنامه نظامی ج.ا.ایران در نیمه اول قرن ۲۱ میلادی» که عنوان رساله‌ای می‌باشد (پورشاسب، ۱۳۸۶). تمرکز این پژوهش بر تدوین رهنامه نظامی ج.ا.ایران می‌باشد و رهنامه نظامی را بخشی از رهنامه کلان دفاعی می‌داند که چگونگی مقابله با تهاجم خارجی و اقدام نظامی ج.ا.ایران را تبیین می‌نماید. در این پژوهش به موضوع فرایند طراحی رهنامه بازدارندگی همه‌جانبه پرداخته نشده است.

(۲) آقای کریمی در رساله خود با عنوان «تبیین الگوی بازدارندگی همه‌جانبه دفاعی ج.ا.ایران در مقابل تهدید ناهم‌تراز» تلاش نموده است مفهوم بازدارندگی همه‌جانبه دفاعی بر اساس اسناد بالادستی کشور تبیین نموده و در قالب یک الگو، برخی عوامل و شاخص‌های توان بازدارندگی ج.ا.ایران در مقابله با تهدیدهای ناهم‌تراز، ارائه کند و به فرایند طراحی رهنامه بازدارندگی همه‌جانبه ج.ا.ایران برای پاسخ به همه تهدیدها و تحقق هدف‌های چشم‌انداز بیست‌ساله کشور با نگرش نظام‌مند، پرداخته نشده است (کریمی، ۱۳۹۱).

۵-۱. پرسش تحقیق

۱-۵-۱. پرسش اصلی

فرایند طراحی رهنامه بازدارندگی همه‌جانبه ج.ا.ایران بر اساس سند چشم‌انداز بیست‌ساله چگونه است؟

۲-۵-۱. پرسش‌های فرعی

- (۱) مبانی شکل‌دهنده رهنامه بازدارندگی همه‌جانبه ج.ا.ایران چیست؟
- (۲) عوامل مؤثر بر رهنامه بازدارندگی همه‌جانبه ج.ا.ایران کدامند؟
- (۳) مراحل طراحی رهنامه بازدارندگی همه‌جانبه ج.ا.ایران چگونه است؟

۱-۶. روش‌شناسی تحقیق

این تحقیق از نوع کاربردی بوده و با روش توصیفی-تحلیلی، انجام شده است. جامعه آماری این تحقیق شامل اسناد، آثار منتشره و صاحب‌نظران و کارشناسانی می‌باشند که با مسائل دفاعی راهبردی کشور آشنا بوده و برای تعیین حجم نمونه و نمونه‌گیری، از شیوه نمونه‌گیری هدفمند استفاده شده است.

به منظور گردآوری اطلاعات از روش‌های «کتابخانه‌ای» و «میدانی» استفاده شده و روایی ابزار و داده‌های تحقیق با روش روایی محتوایی و داوری و اعمال نظر خبرگان انجام شده است و برای افزایش پایایی ابزار در این تحقیق از اسناد و مدارک مشخص و نیز با استفاده از روش تحلیل محتوا و برگزاری مصاحبه‌ها و نشست‌ها با صاحب‌نظران در زمان‌های مختلف و تأیید آنان، انجام شده است.

تجزیه و تحلیل یافته‌های این تحقیق با روش کیفی در سه گام زیر انجام گرفته است:

در گام اول در بخش تبیین مبانی نظری، با گردآوری و چکیده‌سازی مطالب مرتبط با موضوع و بهره‌گیری از استدلال منطقی، پس از طبقه‌بندی مطالب، الگوی مفهومی برای بررسی عمیق موضوع طراحی شد.

در گام دوم با بهره‌گیری از اطلاعات و داده‌های گردآوری شده به‌عنوان معلومات و در کنار هم قرار دادن آنها مبانی، عوامل مؤثر و خروجی‌های مورد انتظار از رهنامه بازدارندگی همه‌جانبه ج.ا.ایران، تبیین شده است.

در گام سوم، فرایند مناسب برای طراحی رهنامه بازدارندگی همه‌جانبه ج.ا.ایران، مشخص و از طریق مصاحبه و اجرای نشست‌های متعدد، مورد تأیید صاحب‌نظران و کارشناسان قرار گرفته است.

۲. مبانی نظری و ادبیات تحقیق

۲-۱. تعریف مفاهیم

۲-۱-۱. فرایند^۱

فرایند «یک جریان مشخص اطلاعات با مراحل به هم پیوسته تجزیه و تحلیل در جهت دستیابی به یک هدف معین» است (نوروزی، ۱۳۸۵: ۴۹۷)؛ به عبارت دیگر، فرایند، مجموعه‌ای از فعالیت‌های مرتبط و تأثیرگذارند، که ورودی‌ها را به خروجی‌ها تبدیل می‌کند. فرایند ممکن است ورودی‌ها و خروجی‌های متنوعی داشته باشد و ممکن است یک ورودی را به چند خروجی تبدیل کند. همچنین، فرایند ممکن است چندین ورودی را تبدیل به یک خروجی واحد نماید.

۲-۱-۲. طراحی^۲

طراحی، بیان ارتباط منطقی و عقلایی بین اصول، هدف‌ها، ارزش‌ها، عوامل محیطی، راه‌ها، روش‌ها، منابع و الزام‌های یک سازمان در قالب مجموعه‌ای منسجم و هماهنگ می‌باشد. طراحی به معنی جای دادن فعالیت‌هایی است که دارای وابستگی متقابل در یک قالب معنادار می‌باشند؛ به عبارتی یک کل، دارای اجزای مختلفی است و شکل‌گیری کل، وابسته به آن اجزاست. پیچیدگی طرح‌ریزی‌ها ناشی از ارتباط متقابل فعالیت‌ها و تصمیم‌هاست هر چه فعالیت‌ها و تصمیم‌ها زیادتر باشند، طراحی پیچیده‌تر خواهد بود و یا هر چه تعداد عوامل اثرگذار در محیط بیشتر شوند، پیچیدگی طراحی بیشتر خواهد شد، در نتیجه طراحی‌ها تابعی از عوامل مؤثر بر آنها می‌باشند.

۳-۱-۲. رهنامه^۱

رهنامه در لغت به معنی عقیده، مسلک، تفکر، نظریه، اصول و رأی است. «رهنامه، ثمره اندیشه است و اندیشه در لغت به معنی اندیشیدن، تأمل کردن، تفکر کردن و به طور کلی اعمال خاص ذهن انسان است» (جمشیدی، ۱۳۸۳: ۲۸)، در معنای عام، «رهنامه را نظریه و تعالیم علمی، فلسفی، سیاسی، مذهبی و مجموعه‌ای از نظام‌های فکری می‌دانند که بر اصول معینی مبتنی باشد» (علی‌بابایی، ۱۳۶۹: ۲۷۱)؛ به عبارت دیگر، رهنامه، اصول معتبری است که هدایت‌گر راهبردها، برنامه‌ها و اقدام‌های اجرایی در جهت تحقق هدف‌های مورد نظر است.

۴-۱-۲. بازدارندگی^۲

بازدارندگی در ساده‌ترین شکل آن عبارت است از نوع ویژه‌ای از روابط اجتماعی یا سیاسی که در آن، یک طرف سعی در نفوذ بر رفتار طرف دیگر در جهت مطلوب خود دارد. نفوذ می‌تواند از راه‌های مختلف و به منظور تحصیل هدف‌های گوناگونی اعمال شود، با این حال، بازدارندگی نوع مشخصی از اعمال نفوذ است که به طور مستقیم و آشکار بر مبنای تهدید به مجازات و یا محروم کردن طرف مقابل از منابع خود به کار می‌رود (بیلیس و همکاران، ۱۳۷۴: ۹۰).

«بازدارندگی، مجموعه تدابیر و اقدام‌های راهبردی و یا راهکنشی (تاکتیکی) و توانایی‌های دفاعی است که موجب ترس دشمن می‌شود و او را از شروع جنگ، توسعه میدان نبرد و ارتقای سطح جنگ باز می‌دارد (معاونت طرح و برنامه س.ک، ۱۳۸۶/۹/۱۰). بر این اساس، بازدارندگی همه‌جانبه، «حداکثر استفاده از توانمندی‌های بالقوه و بالفعل کشور در تمامی مؤلفه‌های قدرت ملی به منظور ایجاد ترس در دشمن و پیشگیری از جنگ، توسعه و گسترش آن و مقابله با هر گونه تهدید دشمن است».

1. Doctrine
2. Deterrence

۲-۱-۵. رهنامه بازدارندگی همه‌جانبه

رهنامه بازدارندگی همه‌جانبه، «اصول، افکار و عقایدی برای استفاده از توانمندی‌های بالقوه و بالفعل کشور در تمامی مؤلفه‌های قدرت ملی به‌منظور ایجاد ترس در دشمن و پیشگیری از جنگ، توسعه و گسترش آن و مقابله با هرگونه تهدید دشمن» می‌باشد (نظر خبرگان).

۲-۱-۶. چشم‌انداز^۱

چشم‌انداز در زبان فارسی به معنی چیزی است که از آینده در نظر انسان مجسم می‌شود. «چشم‌انداز، تصویر آینده مطلوب و قابل دستیابی و سازمانی در یک افق زمانی مشخص و بلندمدت است» (شهلائی و همکاران، ۱۳۸۸: ۳۳) و در اینجا منظور، چشم‌انداز ج.ا.ایران در افق ۱۴۰۴ هـ.ش است که در سال ۱۳۸۴ توسط رهبر معظم انقلاب به سران قوای سه‌گانه، ابلاغ و به اجرا گذاشته شده است.

۲-۲. ادبیات تحقیق

۲-۲-۱. مبانی رهنامه بازدارندگی همه‌جانبه ج.ا.ایران

به دلیل مکتبی بودن نظام ج.ا.ایران، مبانی رهنامه بازدارندگی همه‌جانبه کشور را باید در چارچوب اندیشه دفاعی انقلاب اسلامی جست‌وجو نمود، از این رو ابتدا باید مبانی رهنامه را با استفاده از منابعی مانند قرآن مجید، سنت پیامبر و ائمه معصومین (ع)، آثار فیلسوفان بزرگ مسلمان، آثار فقها و متکلمان بزرگ اسلام، آثار سیاست‌نامه‌نویسان و ادیبان و عرفای بزرگ، آثار مورخان، آثار گرانقدر حضرت امام خمینی (ره)، قانون اساسی ج.ا.ایران و در نهایت، فرامین و تدابیر حضرت امام خامنه‌ای (مدظله العالی)، مورد بررسی و کنکاش قرار داد.

۱-۲-۲-۱. اندیشه دفاعی اسلام

با سیری در منابع اولیه و ثانویه اسلام می‌توان دریافت که مهم‌ترین مسائل و موضوع‌های مرتبط با امور دفاعی و تأمین امنیت جامعه در قالب چند اصل کلی مطرح گردیده‌اند و همین اصول را می‌توان به‌عنوان چارچوب و بنیان اندیشه دفاعی اسلام که راهنمایی‌کننده طراحی رهنامه بازدارندگی همه‌جانبه ج.ا.ایران نیز می‌باشند، در نظر گرفت، آنها عبارتند از:

(۱) اصل دفاع: مصداق بارز دفاعی بودن جنگ و هرگونه اقدام نظامی، در قرآن کریم آیه ۲۵۱ سوره بقره آمده که می‌فرماید: «چنانچه خداوند گروهی از مردم را با گروه دیگر دفع ننماید، همانا زمین دچار فساد می‌گردد...». بر اساس این آیه، متوسل شدن به اقدام نظامی به‌عنوان «دفاع»، مانع از فساد بر روی زمین می‌گردد و اگر دفاع و مبارزه انجام نشود، امور زمین رو به فساد و انحطاط می‌گذارد، بنابراین در اسلام برای جلوگیری از فساد زمین و هرج‌ومرج در آن، موضوع دفاع، امری ضروری و حیاتی تلقی می‌گردد.

(۲) اصل عبادت و قداست جهاد و جنگ: مصداق بارز عبادت بودن جهاد در اسلام، آیه ۷۶ سوره نساء است که خداوند می‌فرماید: «کسانی که ایمان دارند در راه خدا می‌جنگند و کسانی که در راه طاغوت جنگ می‌کنند پس [ای اهل ایمان] یاوران شیطان را بکشید، همانا مکر و نیرنگ شیطان ضعیف است». این کلام خداوند به بهترین شکل ممکن اشاره به این موضوع دارد که جنگ و جنگیدن در اسلام یک عبادت است و تنها در راه خدا و برای او تحقق می‌یابد، در غیر این صورت جنگ و جنگیدن، امری طاغوتی است که در راه طاغوت و شیطان انجام می‌شود. بر اساس آیات مصرح در قرآن کریم، ماهیت جنگ را نیت، انگیزه و قصد عاملان آن تعیین می‌کند؛ به عبارتی اگر جنگ و متوسل شدن به ابزار نظامی برای خدا و در راه احیای ارزش‌های الهی باشد،

ارزشمند و فی سبیل... است، ولی اگر با انگیزه‌ای غیر از خواست و رضایت الهی باشد، چنین جنگی جهاد نیست، بلکه فاقد ارزش است و برای طاغوت انجام می‌شود.

(۳) اصل عمل به تکلیف: از دیدگاه اسلام هر نوع مبارزه و جنگ فقط به‌عنوان

انجام یک تکلیف و مسئولیت محوله از سوی خداوند و برای احیای ارزش‌های الهی است. منطبق بر این دیدگاه، جنگ و جهاد، تکلیفی الهی بر دوش بشر است که نشان از خلافت خداوند بر روی زمین دارد. اگر جنگ و جهاد (به‌عنوان مصداق بارز امر نظامی) یک تکلیف محسوب شود، نتیجه آن چندان مهم نخواهد بود، بلکه مهم انگیزه، نیت و هدف چنین اقدامی است؛ زیرا آنچه ارزش قیام، جنگ و امور نظامی را از نظر اسلام تعیین می‌کند، الهی بودن آن است، بنابراین آنچه در جنگ، جهاد و مبارزه نظامی اهمیت دارد، انگیزه و نیت عمل است. به این ترتیب، دیدگاه اسلام در این موضوع نیز مانند سایر موضوع‌های انسانی، دیدگاه عملگرایانه و فایده‌گرایانه نیست، بلکه اسلام اصل را بر انگیزه‌ها، نیت و مقاصد (الهی بودن) قرار می‌دهد.

(۴) اصل کمال رزم: جنگ، قیام و مبارزه نه تنها ضرورتی برای دفاع از فرد و

جامعه و حقوق آنها و امری، مقدس و عبادتی برتر است، بلکه خود، کمال والایی محسوب می‌شود. همان‌گونه که ترک مبارزه یا ترس از جهاد، نقصی بزرگ به شمار می‌رود، آرام نگرفتن و کوشش و رزم و مبارزه وقتی برای دفع ظلم و ستم و برای دفاع و با نیت خدایی باشد، کمال والایی به محسوب می‌گردد. خداوند در آیه ۱۱۱ سوره توبه، مبارزه در دین مبین اسلام را «فوز عظیم» دانسته است و می‌فرماید: «خدا جان و مال اهل ایمان را که در راه خدا جهاد می‌کنند به بهای بهشت خریداری کرده... این معاهده با خدا، به حقیقت، سعادت بزرگی است». آیه ۱۹۰ سوره بقره نیز می‌فرماید: «در راه خدا با آنان که به جنگ و دشمنی شما برخیزند، جهاد کنید، ولی ستمکار نباشید که خدا ستمگر را دوست ندارد.»

(۵) اصل فضیلت جهاد در راه خدا: همان گونه که بیان شد، در قرآن جنگ علیه کفار ستیزه‌جو، ناهنجاری‌های خصومت‌بار اجتماعی و بشری و علیه ظلم و ستم، فساد و بی‌عدالتی و برای تحقق عدل و داد و توحید و حقوق انسانی در جهان، وظیفه‌ای مقدس و بس‌والا معرفی شده و بر همین اساس، برای آن اجر والایی نیز در نظر گرفته شده است؛ به گونه‌ای که اجری عظیم به فرد پذیرنده و اجراکننده آن تعلق می‌گیرد، همان گونه خداوند در آیه ۷۴ سوره نساء می‌فرماید: «... او را (در بهشت ابدی) اجری عظیم دهیم» در کنار این تأکید، در آیه ۹۵ سوره نساء نیز در بیان برتری کسانی که وارد جهاد شده‌اند، نسبت به کسانی که از جهاد در راه خدا اجتناب نموده و سکوت و نشستن را پیشه خود ساخته‌اند، می‌فرماید: «... فَضَّلَ... الْمُجَاهِدِينَ عَلَى الْقَاعِدِينَ أَجْرًا عَظِيمًا».

(۶) اصل بسیج، تدارک و آمادگی: از جمله وظایف اولیه جامعه اسلامی این است که آمادگی رزمی و دفاعی لازم در همه شرایط برای مقابله با دشمن را داشته باشد. این آمادگی پیش از هر چیز شامل آمادگی انسانی و تسلیحاتی می‌گردد؛ همان گونه که اسلام آمادگی روحی و روانی را همراه با آمادگی جسمی مورد توجه قرار می‌دهد. در همین رابطه خداوند در آیه ۶۰ سوره انفال به زیباترین شکل ممکن می‌فرماید: «و هر آنچه در توان دارید [می‌توانید] برای [مقابله] با ایشان [دشمن] نیرو و اسبان یراق کرده [مجهز] فراهم آورید تا دشمن خدا و خویشان را مرعوب سازید». افزون بر آمادگی کامل و بسیج نیروها و تأکید بر حفظ آمادگی جسمی و روحی رزمندگان، در قرآن کریم بر آمادگی تسلیحاتی و تجهیزاتی نیز تأکید فراوان شده است؛ چرا که بدون دارا بودن امکانات و تجهیزات متناسب با نوع و سطح تهدیدها در مقاطع زمانی مختلف، مقابله با دشمن، کار سهل و آسانی نخواهد بود. همان گونه که اشاره شد، مصداق بارز چنین تأکیدی آیه ۶۰ سوره انفال است که در اصل ۱۵۱ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران در قالب «بسیج همه‌جانبه»، مورد تأکید قرار گرفته است و مبنای رهنامه بازدارندگی

همه‌جانبه ج.ا.ایران نیز می‌باشد. در این آیه شریفه، کلمه «قوه» نه تنها بیانگر نیروهای رزمی است، بلکه می‌تواند در برگیرنده تمام وسایل رزمی، سلاح‌های جدید هر عصر و تمامی تجهیزات و امکاناتی باشد که به گونه‌ای در نشان دادن قدرت خودی و ایجاد وحشت در دشمن و پیروزی بر او در پیش از آغاز جنگ و هنگام نبرد اثر دارد. همچنین خداوند در آیه ۷۱ سوره نساء می‌فرماید: «ای کسانی که ایمان آورده‌اید سلاح خود را بگیرید سپس دسته دسته یا همگی با هم حرکت کنید». در مجموع بر اساس این آیه شریفه می‌توان استنباط کرد که اساس و پایه بازدارندگی همه‌جانبه جمهوری اسلامی ایران بر این امر نهاده شده است که باید برای جلوگیری از وقوع جنگ و پیروزی در آن، خود را در همه زمینه‌ها آماده نمود و دستیابی به قدرت لازم، شرط پایداری و پذیرفتن سلطه زورمداران و موفقیت در صحنه کارزار است.

(۷) اصل احتیاط و هوشیاری: این موضوع نیز بارها هم به شکل مطلق آن و هم در برخورد با دشمن و چگونگی برقراری ارتباطات مورد توجه قرار گرفته است. در همین رابطه برخی از مفسران قرآن، کاربرد واژه «حذر» در آیه‌های ۷۱ و ۱۰۲ سوره نساء و همچنین آیه ۴ سوره منافقون را به معنای هوشیاری و احتیاط گرفته‌اند. البته گاه نیز در قرآن به جای واژه «حذر» لفظ غفلت آمده (آیه ۱۰۲ سوره نساء) و همین امر، قرینه‌ای است بر این منظور که «حذر» دال بر هوشیاری و عدم غفلت می‌باشد.

آیه ۲۰۰ سوره آل عمران نیز تأکید دیگری در باب اهمیت هوشیاری و احتیاط در برابر دشمن و نقشه‌های او است. خداوند می‌فرماید: «ای اهل ایمان در کار دین صبور باشید و یکدیگر را به صبر و استقامت سفارش کنید و مهیا و مراقب کار دشمن باشید...»

(۸) اصل مقابله به مثل: یکی از اصولی که اسلام بر آن تأکید بسیار کرده، اصل «مقابله به مثل» یا اصل «معامله به مثل» است؛ به این معنا که در برابر هر گونه تجاوز دشمن باید ایستاد و هر آنچه که دشمن در حق شما روا داشت، سزاست در حق دشمن روا دارید، ولی اسلام تجاوز بیشتر یا تعدی بیشتر از «مقابله به مثل» را روا ندانسته و آن

را مذموم قلمداد کرده است. مصداق بارز این حکم در آیه ۱۹۴ سوره بقره است که خداوند می‌فرماید: «... پس هر کس به شما تجاوز کند، بر او تجاوز کنید همان سان که او بر شما تجاوز کرده است...» بر این اساس، کسب قدرت و توانایی لازم برای پاسخ به تهدید و مقابله با دشمن در هر حوزه‌ای، لازم و مقدمه عمل است که باید در حوزه بازدارندگی نیز مورد توجه قرار گیرد (آجورلو، ۱۳۸۷/۰۱/۲۱).

۲-۲-۱-۲. اندیشه دفاعی حضرت امام خمینی (ره)

حضرت امام خمینی (ره)، دیدگاه‌های فلسفی، ایدئولوژی و نظری خود را که از اسلام ناب محمدی (ص) گرفته است، پیرامون دفاع و بازدارندگی چنین بیان فرموده‌اند:

«وقتی کشور اسلام مورد تهدید دشمنان اسلام است، دفاع از کشور اسلام و نوامیس بر همه ما، بر تمام ما واجب است؛ با همه کوشش واجب است» (امام خمینی (ره)، ۱۳۸۰، جلد ۱۵: ۱۱۷).

«چون مقصد ما اسلام است، باید هر جوانی یک نیرو باشد برای دفاع از اسلام و همه مردم و هر کس در هر شغلی که هست مهیا باشد برای جلوگیری از کفر و الحاد و هجوم بیگانگان» (امام خمینی (ره)، ۱۳۸۰، جلد ۱۹: ۲۲۰).

«اینجانب اولاً به ملت ایران هشدار می‌دهم که خود را مهیا کنند و اسلحه‌های خود را آماده کنند و به حال آماده‌باش باشند، که اگر خدای نخواستہ محتاج به بسیج عمومی شد و امر به جهاد مقدس عمومی داده شد، فوراً به میدان رفته و از دین خدا و کشورهای اسلامی دفاع نمایند.» (امام خمینی (ره)، ۱۳۸۰، جلد ۱۳: ۲۷۲).

«من به ملت ایران عرض می‌کنم، به همه، به همه قشرها، به قوای مسلح، به همه قشرهای قوای مسلح عرض می‌کنم که مصمم باشید و مجهز باشید و هر روز قوی‌تر کنید خودتان را و ملت هم هر روز برای پشتیبانی، دفاع از اسلام بیشتر مصمم بشود و

برای جنگ بیشتر مهیا شود که دفاع از اسلام است، دفاع از نوامیس مسلمین است، دفاع از قرآن کریم است، دفاع از ملت ایران است، و ملت‌های دیگر است و ما باید با قدرت بایستیم و هیچ عقب‌نشینی نکنیم.» (امام خمینی (ره)، ۱۳۸۰، جلد ۱۷: ۴۹۶-۴۹۷).

حضرت امام (ره) شناخت مطلوب و مناسبی از محیط اجتماعی مسلمانان، ارزش‌های بالقوه دینی و مکتبی آنها و ظرفیت مردم و جایگاه و ارزش نیروهای مسلح در جهان و به‌ویژه در میان مسلمانان داشتند، به همین سبب بر برقراری تعادل قوا به نفع جوامع اسلامی و امت اسلامی تأکید می‌کردند که: «مسلمانان باید بدانند تا زمانی که تعادل قوا در جهان به نفع آنان برقرار نشود، همیشه منافع بیگانگان بر منافع آنها مقدم می‌شود» (امام خمینی (ره)، ۱۳۸۰، جلد ۲۰: ۲۴۴-۲۲۷)، بنابراین موازنه قوا در کنار افزایش قدرت دفاعی از دیدگاه حضرت امام (ره)، دارای اهمیت بالایی است.

حضرت امام (ره)، برای اعتلای کلمه توحید و پیروزی حق و عدل، دفاع و مقابله با دشمنان را در دو بُعد گسترده مطرح می‌کردند:

(۱) در بُعد همه‌جانبه بودن و فراگیری: از نظر امام (ره)، سیاست دفاعی و نظامی باید تمام ابعاد زندگانی انسان و اجتماع را در بر بگیرد و امور نظامی، نمی‌تواند فقط خاص جبهه‌های نبرد باشد؛ برای نمونه آن بزرگوار، در تمام ابعاد مبارزه وارد می‌شد و لحظه‌ای از قیام و مبارزه در راه خدا غافل نبود. از دید امام (ره)، انقلاب اسلامی هیچ‌گونه مرزی را نمی‌شناسد و هدف آن، آزاد کردن تمام استعدادهای بالقوه انسان‌های آزاده در سراسر جهان است.

(۲) استمرار: از دید حضرت امام (ره)، دفاع و مبارزه ادامه دارد تا زمانی که شرک و کفر و ستم و بی‌عدالتی در جهان حاکم است، نمی‌توان لحظه‌ای در برابر ستم و بی‌عدالتی و کفر آسوده و راحت نشست، از این رو می‌فرماید: «من به جوانان عزیز کشورمان سفارش می‌کنم خودتان را برای یک مبارزه علمی و عملی بزرگ تا رسیدن به اهداف عالی انقلاب اسلامی آماده کنید» (امام خمینی (ره)، ۱۳۸۰، جلد ۲۱: ۹۶).

رهبر کبیر انقلاب، به‌طور رسمی، حفظ جمهوری اسلامی را بزرگ‌ترین تکلیف می‌داند و معتقد است که دفاع عمومی با دین، رابطه‌ی اساسی دارد؛ زیرا همان‌گونه که دین، امری عمومی است، دفاع از آن نیز مشارکت همه‌ی افراد ملت را می‌طلبد و در تفسیر آیه‌ی و اعدوالمهم ما استطعتم من قوه... چنین می‌فرماید: این آیه «دستور می‌دهد که تا حد امکان نیرومند و آماده باشید تا دشمنان نتوانند به شما ظلم و تجاوز کنند. ما متعهد و نیرومند و آماده نبودیم که دستخوش تجاوزات بیگانه شده و می‌شویم و ظلم می‌بینیم» (امام خمینی (ره)، ۱۳۷۸: ۳۷)، بنابراین می‌فرماید: «در هر شرایطی بنیه‌ی دفاعی کشور باید در بهترین وضعیت باشد» (امام خمینی (ره)، ۱۳۸۰، جلد ۲۰: ۲۴۰) و «غفلت از تقویت بنیه‌ی دفاعی کشور، طرح تهاجم و تجاوز بیگانگان و در نهایت، تحمیل جنگ‌ها و توطئه را به‌دنبال می‌آورد» (امام خمینی (ره)، ۱۳۸۰، جلد ۲۱: ۱۱۸). همچنین می‌فرماید: «به‌عنوان فرمانده کل قوا به مسئولان و تصمیم‌گیرندگان نیز دستور می‌دهم که در هیچ شرایطی از تقویت نیروهای مسلح و بالا بردن آموزش‌های عقیدتی و نظامی و توسعه‌ی تخصص‌های نظامی و حرکت به طرف خودکفایی نظامی غفلت نکنند (امام خمینی (ره)، ۱۳۸۰، جلد ۲۱: ۱۱۹).

با توجه به آنچه بیان شد، از مجموع نظرات معظم‌له، نکته‌های زیر را در حوزه بازدارندگی می‌توان استخراج نمود:

(۱) در سطح ملی (ایران): اول: اهتمام خاص به اصل «بازدارندگی» در جهت خلع سلاح روانی دشمن (امام خمینی (ره)، ۱۳۸۰، جلد ۱۲: ۴۶-۴۴؛ ج ۱۳: ۶۰)؛ دوم: ضرورت حضور تمامی اقشار جامعه در صحنه‌ی دفاع از کشور اسلامی همراه با آمادگی دفاعی لازم (امام خمینی (ره)، ۱۳۸۰، ج ۱۱: ۲۴۴، ۲۷۵؛ جلد ۱۲: ۴۴)؛ سوم: ضرورت عمومی ساختن و فراگیری آموزش نظامی (امام خمینی (ره)، ۱۳۸۰، جلد ۱۹: ۷۹)؛ چهارم: هوشیاری ویژه و دائم در مورد تجاوز ابرقدرت‌ها (امام خمینی (ره)، ۱۳۸۰، جلد ۲۱: ۳۸)؛ پنجم: توجه خاص به مقوله‌ی خودباوری و دیگر نیازمندی‌های کیفی در صحنه‌ی نبرد و دفاع (امام خمینی (ره)، ۱۳۸۰، جلد

۱۴: ۱۹۴-۱۹۳) و ششم: لزوم توجه کامل به بنیة دفاعی کشور و توسعه و تکامل صنایع و ابزار در این حوزه (امام خمینی (ره)، ۱۳۸۰، جلد ۲۱: ۳۸).

(۲) در سطح جهان اسلام: اول: ضرورت توجه مسلمانان به توطئه‌های تاریخی دشمنان برای ایجاد تفرقه میان آنان از راه تحمیل نبردهای خاص (امام خمینی (ره)، ۱۳۸۰، جلد ۶: ۱۱۵)؛ دوم: توجه به استقامت به‌عنوان رمز پیروزی (امام خمینی (ره)، ۱۳۸۰، جلد ۱۳: ۲۴۰-۲۳۹)؛ و سوم: ضرورت تشکیل بسیج در سطح جهان اسلام (امام خمینی (ره)، ۱۳۸۰، جلد ۲۱: ۵۳).

(۳) در سطح جبهه جهانی مستضعفان: اول: توجه و هوشیاری نسبت به ابرقدرت‌ها در جنگ‌آفرینی میان جوامع (امام خمینی (ره)، ۱۳۸۰، جلد ۱۳: ۵۳)؛ دوم: ضرورت توجه خاص به ماهیت فریب‌آمیز ترتیبات تسلیحاتی جهانی (امام خمینی (ره)، ۱۳۸۰، جلد ۲۰: ۲۳۸)؛ سوم: اهتمام خاص به ارزیابی دقیق نقش نیروهای نظامی در سیاست‌های جهانی ابر قدرت‌ها.

۳-۲-۲. اندیشه دفاعی حضرت امام خامنه‌ای (مدظله العالی)

حضرت امام خامنه‌ای (مدظله العالی)، دیدگاه‌های فلسفی، ایدئولوژی و نظری خود را که از اسلام ناب محمدی (ص) گرفته است، پیرامون دفاع و بازدارندگی چنین بیان فرموده‌اند:

«اگر فرض ما این است که جمهوری اسلامی را توأم و آمیخته با انقلاب اسلامی فهمیدیم و قبول کردیم، پس باید فرض ما بر این باشد که دشمنی و تهدید برای این انقلاب- که مثل روحی در کالبد این جمهوری وجود خواهد داشت- همواره متصور خواهد بود و نیرویی که از انقلاب باید دفاع کند، همیشه لازم است» (بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۶۸/۰۴/۱۹)، از این‌رو ایشان معتقدند «ملتی که نمی‌تواند از خود دفاع بکند، در هیچ یک از حوادث عالم و معادلات جهانی، چیزی نصیبش نخواهد شد. ملتی که چشم به دست بیگانگان و دل به امید کمک آنها دارد، در هنگام خطر نمی‌تواند از خود دفاع کند. آن ملتی در خور احترام است که بتواند جوانانی را در سلک نیروهای مسلح خود

منتظم کند و به آنها آن قدرت و آن ایمان و آن باور و امید را ببخشد که در روز خطر بتوانند از او دفاع کنند. ملت ما این عظمت را داشت و نیروهای مسلح ما این تجربه دشوار، اما شیرین را از سر گذراندند» (بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۶۹/۰۷/۱۴)، پس «اگر این ملت می‌خواهد در مقابل تهدیدها با قدرت بایستد، باید بخش‌های مختلف، حرکت سازنده را ادامه دهند و نیروهای مسلح ارتش ج.ا.ایران و سپاه پاسداران، در بخش‌های گوناگون، روزبه‌روز خود را تقویت کنند. ملتی که نمی‌تواند از خودش دفاع کند، دشمن را نسبت به خود جری و گستاخ خواهد کرد. ما باید بتوانیم از خودمان دفاع کنیم تا دشمن احساس کند که به این ملت نمی‌شود زور گفت و بر آن چیزی را تحمیل کرد» (بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۷۵/۰۳/۰۳).

همچنین معظم‌له می‌فرماید «... ما آمادگی برای دفاع از انقلاب را همیشه لازم می‌دانیم. نباید روزی بر ما بگذرد که اهمیت آمادگی عمومی، مغفول‌عنه واقع شود. این چیزی است که مورد ستایش و ترحم هیچ کس قرار نخواهد گرفت. امیرالمؤمنین (ع) به ما درس دادند و فرمودند: «و من نام لم ینم عنه»؛ اگر تو خوابت برد، بدان دشمنت بیدار است، بنابراین مجموعه بسیج - به ویژه جوان‌ها در همه اقشار مردم - باید با قوت و قدرت و آمادگی و نشاط و احساس ضرورت، کار و راه خودش را ادامه دهد و مثل گذشته وظیفه دفاع از انقلاب را به عهده گیرد» (بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۶۸/۰۴/۰۶).

۴-۲-۱-۲. آرمان و منافع ملی جمهوری اسلامی ایران

آرمان‌های انقلاب اسلامی را از خلال شعارهای مردم در دوران پیروزی و پیام‌های رهبران سیاسی و فکری به‌ویژه رهبری منحصر به فرد امام خمینی (ره) با استفاده از روش تحلیل محتوا می‌توان شناخت. مهم‌ترین آرمان‌های انقلاب در حوزه‌های سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی مرتبط با موضوع این تحقیق عبارتند از:

(۱) نفی هرگونه ستم‌گری، ستم‌کشی، سلطه‌گری و سلطه‌پذیری،

- (۲) طرد کامل استعمار و جلوگیری از نفوذ اجانب،
 (۳) تقویت کامل بنیه دفاع ملی برای حفظ استقلال و تمامیت ارضی نظام اسلامی،
 (۴) حمایت از مبارزه حق‌طلبانه مستضعفان در برابر مستکبران در هر نقطه از جهان،
 در عین خودداری کامل از هرگونه دخالت در امور داخلی ملت‌های دیگر.

۲-۲-۲. عوامل مؤثر بر رهنامه بازدارندگی همه‌جانبه ج.ا.ایران
 مهم‌ترین عواملی که بر رهنامه بازدارندگی همه‌جانبه ج.ا.ایران اثرگذارند، عبارتند از:

- ۱-۲-۲-۲. چشم‌انداز و هدف‌های دفاعی - امنیتی جمهوری اسلامی ایران
 در سند چشم‌انداز بیست ساله کشور نیز بر بازدارندگی در برابر تهدیدها تأکید شده و به‌منابه اقدامی است که تأثیر آن می‌تواند اراده طرف مقابل (منبع تهدید) و توانایی آزادی عمل را از او بگیرد. این روند، نیازمند درک آسیب‌پذیری‌های طرف مقابل و نیازمند ابتکار، به‌کارگیری قدرت سخت‌افزاری و نرم‌افزاری است و می‌تواند در سطوح مختلف راهبردی، عملیاتی، راهکنشی (تاکتیکی) طراحی و اجرا شود.
 در چشم‌انداز ج.ا.ایران برای برقراری تعادل و تعامل بین مؤلفه‌های قدرت ملی به موارد زیر پرداخته شده است (قنذاقی، ۱۳۸۷: ۸۵-۷۴):
- (۱) قدرت فرهنگی و اجتماعی: «ایران کشوری است توسعه‌یافته... با هویت اسلامی و انقلابی... توسعه‌یافته متناسب با مقتضات فرهنگی، جغرافیایی و تاریخی خود متکی بر اصول اخلاقی و ارزش‌های اسلامی، ملی و انقلابی»،
- (۲) قدرت اقتصادی: «ایران کشوری است توسعه‌یافته با جایگاه اول اقتصادی... در سطح منطقه... با تأکید بر... رشد پرشتاب و مستمر اقتصادی، ارتقای نسبی سطح درآمد سرانه و رسیدن به اشتغال کامل»،

(۳) قدرت سیاسی: «... پیوستگی مردم و حکومت...»، «الهام‌بخش در جهان اسلام و با تعامل سازنده و مؤثر در روابط بین‌الملل»،

(۴) قدرت دفاعی: «امن، مستقل و مقتدر با سامان دفاعی مبتنی بر بازدارندگی همه‌جانبه...» و «... بهره‌مند از امنیت اجتماعی...»،

(۵) قدرت علمی و فناوری: «ایران کشوری است توسعه‌یافته با جایگاه اول علمی و فناوری در سطح منطقه، برخوردار از دانش پیشرفته، توانا در تولید علم و فناوری...»،

(۶) قدرت زیست‌محیطی: «برخوردار از سلامت، رفاه، امنیت غذایی... و بهره‌مند از محیط زیست مطلوب».

هدف‌های دفاعی - امنیتی جمهوری اسلامی ایران در افق زمانی بیست ساله متناسب با چشم‌انداز کشور را می‌توان به صورت زیر ترسیم نمود:

(۱) کسب قدرت بازدارندگی مؤثر و همه‌جانبه،

(۲) کسب توانایی مطلوب در سازماندهی و بهره‌گیری از توان ملی و ظرفیت‌های مقاومت مردمی در امر دفاع و امنیت پایدار و فراگیر،

(۳) تأمین امنیت پایدار و فراگیر،

(۴) کسب جایگاه اول قدرت نظامی در منطقه،

(۵) کسب عمق راهبردی در کشورهای هدف (قنذاقی، ۱۳۸۷: ۷۴-۸۵).

۲-۲-۲. سیاست‌های کلان دفاعی - امنیتی جمهوری اسلامی ایران

در سیاست‌های ابلاغی برنامه پنجم و ششم توسعه در چارچوب سند چشم‌انداز بیست‌ساله، در حوزه سیاست‌های دفاعی و امنیتی، موارد زیر بیان شده است:^۱

(۱) اعتلای شأن، موقعیت، اقتدار و نقش جمهوری اسلامی ایران در منطقه و نظام بین‌الملل به منظور تحکیم امنیت ملی و پیشبرد منافع ملی،

۱. فقط آن دسته از سیاست‌هایی که به‌طور مستقیم با موضوع این تحقیق ارتباط دارند.

(۲) تحکیم و ارتقای امنیت پایدار، فراگیر و تضمین‌کننده هدف‌ها و منافع ملی،
 (۳) ارتقای توانمندی‌های دفاعی و قدرت بازدارندگی به‌منظور دفاع از حاکمیت و
 تمامیت ارضی، منافع و امنیت ملی و مقابله مؤثر با تهدیدهای خارجی و ایجاد توازن
 منطقه‌ای.

۲-۲-۲-۳. عوامل محیطی (جغرافیایی) جمهوری اسلامی ایران

موقعیت جغرافیایی ایران از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است و از مؤلفه‌های بسیار
 مهم تأثیرگذار در عرصه تدوین رهنامه‌ها و راهبردهای دفاعی کشور محسوب می‌شود.
 در این محیط، طیف گسترده‌ای از تهدیدها و فرصت‌های متنوع وجود دارد که مقابله و
 بهره‌برداری از آنها، سازوکارهای متنوعی را نیز طلب می‌کند.

۲-۲-۲-۴. قدرت دفاعی - امنیتی جمهوری اسلامی ایران

نقش قدرت ملی در تأمین امنیت ملی و تحقق آرمان‌ها و هدف‌های ملی بر هیچ‌کس
 پوشیده نیست، بر همین اساس، دولت‌ها در هر کشوری، تلاش می‌کنند قدرت ملی را
 افزایش داده تا در پرتو آن بتوانند تهدیدها را خنثی کرده، ارزش‌های حیاتی خود را
 حفظ نموده و هدف‌های ملی را تحقق بخشند.

۲-۲-۲-۵. تجارب بازدارندگی جمهوری اسلامی ایران

تجربه‌های دوران دفاع مقدس، دستمایه مهمی برای طراحی رهنامه بازدارندگی
 همه‌جانبه ج.ا.ایران است. برخی محققان بر این باور هستند که وقوع انقلاب اسلامی و
 آثار و نتایج آن بیشترین تأثیر را در آغاز جنگ ایران و عراق داشته است؛ به این معنا که
 با پیروزی انقلاب اسلامی و سقوط شاه، بنای راهبرد آمریکا که بر دو ستون ایران و
 عربستان سعودی پی‌ریزی شده بود، فروریخت و این مسئله، مناسبات میان دو کشور

ایران و عراق را دستخوش تغییر و تحول کرد، به این ترتیب «موازنه نسبی قوا» که بین ایران و عراق حاکم بود، تغییر کرد و با پیدایش خلأ قدرت در منطقه، «موج انقلاب اسلامی» ثبات منطقه را مورد تهدید جدی قرار داد، در نتیجه، اعاده نظم پیشین، لازمه تأمین منافع آمریکا و غرب در منطقه بود. همچنین اوضاع داخلی ایران پس از پیروزی انقلاب اسلامی، نشان‌دهنده این معناست که ایران نه تنها برای جنگ که حتی برای دفاع نیز آمادگی نداشته است؛ زیرا افزون بر منازعه‌ای که در داخل کشور بلافاصله پس از پیروزی انقلاب اسلامی میان جریان‌های سیاسی آغاز شد، اقتصاد کشور، فوق‌العاده ضعیف شده بود و بسیاری از گروه‌های ضد انقلابی در مناطق مختلف کشور برای تضعیف دولت مرکزی تلاش می‌کردند. منابع تسلیحاتی ج.ا.ایران به دلیل ماهیت ضد آمریکایی قطع شده بود و وضعیت نیروهای ارتش که وظیفه دفاع از مرزهای ایران را برای مقابله با تهدیدها و تهاجم دشمن بیگانه بر عهده داشتند، نامطلوب بود. در مجموع وضعیت ج.ا.ایران، نشان‌دهنده کاهش توان دفاعی کشور و از میان رفتن «قدرت بازدارندگی ج.ا.ایران» در برابر عراق بوده و این مسئله نقش بسیار اساسی در تصمیم‌گیری عراق برای تجاوز به ج.ا.ایران داشته است، بنابراین در این مرحله، ج.ا.ایران به دلیل شرایط حاکم پس از پیروزی انقلاب اسلامی و حوادث پس از آن دارای قدرت بازدارندگی مؤثری نبوده است (درودیان، ۱۳۷۹: ۴۱-۱۴).

پس از آغاز جنگ و توقف دشمن در مناطق اشغالی، رزمندگان اسلام باید متجاوز را از سرزمین‌های اشغال‌شده به عقب می‌راندند و از توسعه جنگ جلوگیری می‌نمودند. در نتیجه، در این مرحله، بازدارندگی ج.ا.ایران برای جلوگیری از توسعه و شدت جنگ، بر پایه اقدام به مقابله به مثل (موشک جواب موشک)، طراحی و اجرای عملیات محدود و گسترده و کشاندن درگیری‌ها به مناطق آسیب‌پذیر دشمن و نیز اقدام‌های دیپلماتیک برای جلوگیری از پشتیبانی‌های بیشتر از عراق، پایه‌گذاری گردید و موفقیت‌هایی حاصل شد (درودیان، ۱۳۷۹: ۲۱۲-۴۷).

جنگ ایران و عراق با تمام فراز و فرودهای فراوانی که در هشت سال دفاع مقدس داشت به آتش‌بس ختم شد و به عقیده برخی از فرماندهان و صاحب‌نظران در سال‌های پس از دوران دفاع مقدس، پیرامون ج.ا.ایران حوادث مختلفی از جمله اشغال کویت توسط عراق در سال ۱۹۹۰ میلادی، تهاجم ائتلاف و خروج عراق از کویت در سال ۱۹۹۱ میلادی، حمله نظامی آمریکا به افغانستان پس از واقعه ۱۱ سپتامبر در سال ۲۰۰۱، حمله نظامی آمریکا به عراق در سال ۲۰۰۳ میلادی، حمله‌های نظامی رژیم صهیونیستی به لبنان و نوار غزه، روی داده است که می‌توانسته پای ج.ا.ایران در این جنگ‌ها باز شود که با تدابیر حکیمانه فرمانده معظم کل قوا، مسئولان کشور و اقدام‌های بازدارنده نیروهای مسلح، از ورود به این جنگ‌ها جلوگیری شده است.

۳-۲-۲. مراحل طراحی رهنامه بازدارندگی همه‌جانبه جمهوری اسلامی ایران

رهنامه از سه حوزه نظریه، فناوری و تجربه‌ها نشئت می‌گیرد. نظریه، صورت ظاهری تفکرات مفهومی آتی است و با وجود مهم بودن آن، مقوله‌ای فرضی بوده که از دیدگاه نظریه‌پردازان ساطع شده است. دیدگاه به تنهایی کافی نیست و جوهره لازم برای رهنامه را به وجود نمی‌آورد. منبع بعدی رهنامه، فناوری است که در عین حال، اصالت و ریشه خود را از رهنامه می‌گیرد، اما فناوری‌های بسیار زیادی را می‌توان مثال زد که در رهنامه ریشه ندارند و به همین دلیل، رهنامه باید انعطاف‌پذیری کافی برای مطابقت با چنین تغییرهایی را داشته باشد. منبع نهایی رهنامه، تجربه‌های تاریخی است که جوهره اصلی اقدام‌ها و دستاوردهای گذشته را ارائه می‌نماید.

تاریخ گویای موفقیت‌ها و شکست‌های پی در پی است و به‌عنوان منبع اولیه باورهای انسان‌ها برای درک و شناخت بهترین روش اجرای امور، همین تجربیاتی هستند که از بابت اجرای اقدام‌ها در گذشته به دست آمده‌اند؛ به بیان دیگر، منبع اصلی رهنامه، تجارب تاریخی است. البته برخی کارشناسان رهنامه بر این عقیده‌اند که همه تجارب به دست

آمده در گذشته را نمی‌توان به دنیای امروز پیوند داد و از سوی دیگر، هیچ تضمینی وجود ندارد که تجربه‌های امروزی در آینده هم به کار آید. پس رهنامه تنها از تجربه حاصل نمی‌شود و تجربه به تنهایی کارایی محدودی دارد، بنابراین نکته کلیدی، تحلیل و تفسیر دقیق تجربه و تاریخ است. به طور کلی رهنامه باید چنان منطقی باشد که پاسخگوی مؤثری به نیازها بوده و ضمن استحکام در مقابله با تغییرهای اجتناب‌ناپذیر، قابل انعطاف هم باشد. رهنامه در طول تاریخ همواره جزو جدایی‌ناپذیر سازمان‌ها و نیروهای نظامی بوده است و به شکل مکتوب یا نامکتوب وجود داشته است. الگوها و فرایندهای طراحی رهنامه در کشورهای مختلف، متفاوت می‌باشند، ولی بیشتر این الگوها تلاش سه مرحله‌ای توسعه رهنامه را شامل می‌شوند. هنگامی که تغییرهایی در محیط و عوامل مؤثر در رهنامه رخ می‌دهد، تجربه‌های تازه‌ای حاصل می‌شوند و یا اینکه نظریه جدیدی ابراز می‌شود، فرایند توسعه رهنامه جاری یا تدوین رهنامه جدید آغاز می‌شود. این مراحل «گردآوری اطلاعات، تدوین و توسعه رهنامه و انتشار آن» هستند (آشتیانی، پاییز ۱۳۸۸: ۵۶).

۱-۳-۲. گردآوری اطلاعات

در این مرحله، اطلاعات عینی لازم از منابع مختلف در کنار هم قرار می‌گیرند. پایه و اساس تغییر، به دلیل تأثیر عوامل مختلف بر رهنامه، باید مبتنی بر گردآوری اطلاعات عینی باشد. تأثیر احتمالی اطلاعات جدید و مربوط به آینده بر رهنامه موجود باید متقاعدکننده بوده و یا ضرورت تدوین رهنامه‌ای جدید را به اثبات رساند.

۲-۳-۲. تدوین و توسعه رهنامه

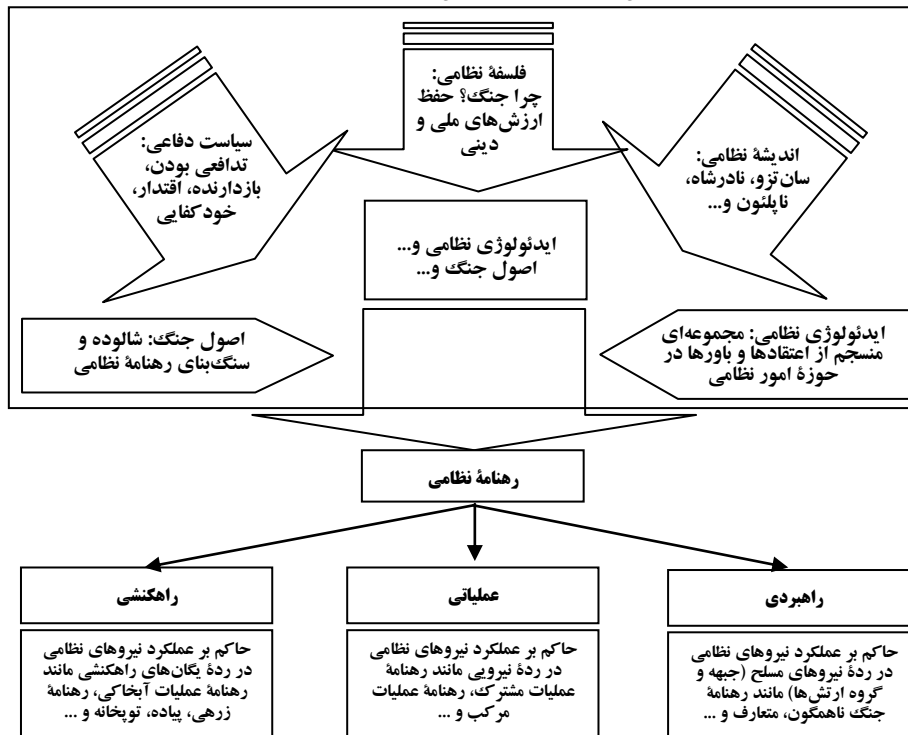
در این مرحله به تلخیص «مفاهیم رهنامه» بر اساس اطلاعات گردآوری شده پرداخته می‌شود. تدوین و توسعه رهنامه، مرحله اصلی، فرایند است و حتی آن را خود فرایند قلمداد می‌کنند.

۳-۲-۳-۲. انتشار

همه کارکنان مؤثر باید از خروجی مرحله تدوین رهنامه از طریق جلسه‌ها، همایش‌ها و نشریه‌های حرفه‌ای مطلع شوند و یا روش‌هایی برای اعلان و آموزش تغییرهای پدید آمده در رهنامه یا رهنامه جدید تدوین شده، بر اساس اطلاعات، تجربه‌ها، نظریه‌ها و فناوری‌های جدید، ایجاد شده و به‌کار گرفته شود. در ادامه برای شناخت مراحل و فرایند طراحی رهنامه بازدارندگی همه‌جانبه ج.ا.ایران، به چند نمونه از الگوها، فرایندها و مراحل تدوین و توسعه رهنامه در متون مختلف اشاره می‌شود.

(۱) الگوی شکل‌گیری رهنامه نظامی

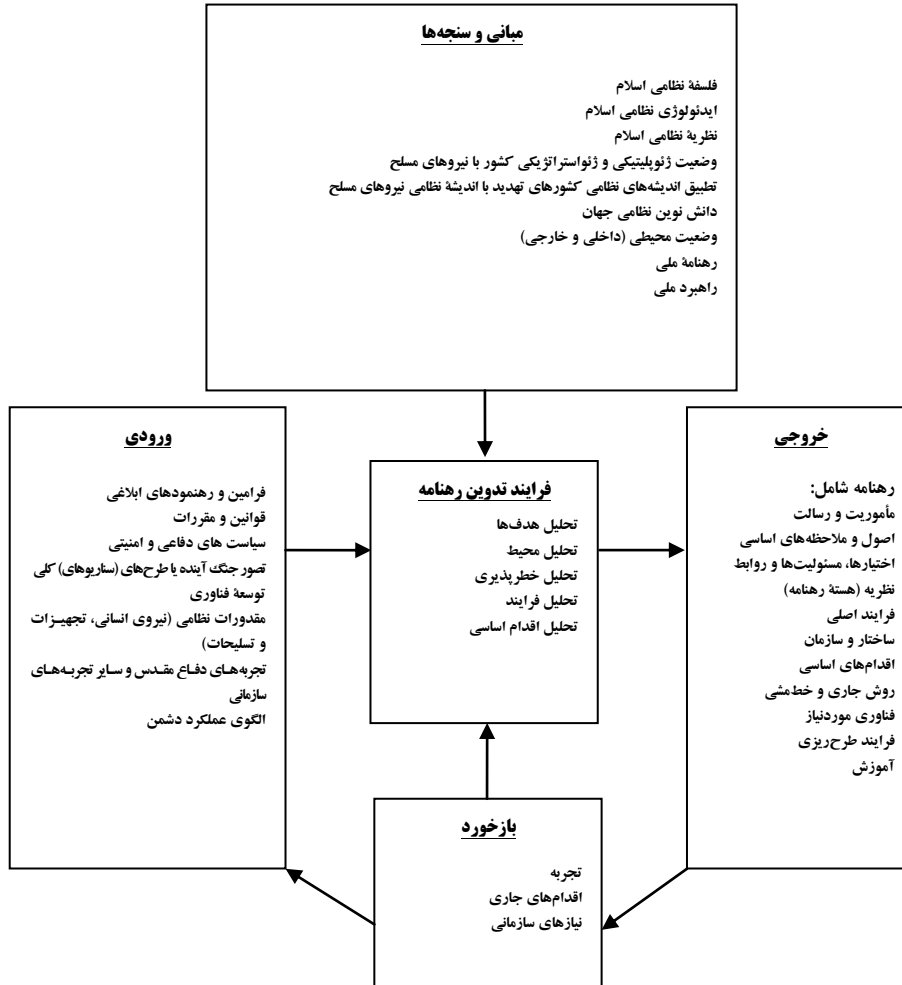
شکل شماره ۱. الگوی شکل‌گیری رهنامه نظامی

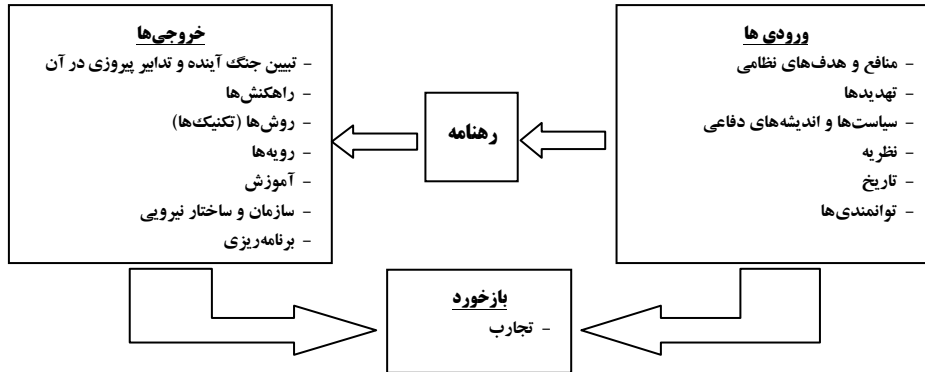
(۲) سامانه تدوین رهنامه

شکل شماره ۲. سامانه تدوین رهنامه نظامی

(۳) الگوی شکل‌گیری، تدوین و توسعه رهنامه در نگرش نظام‌مند

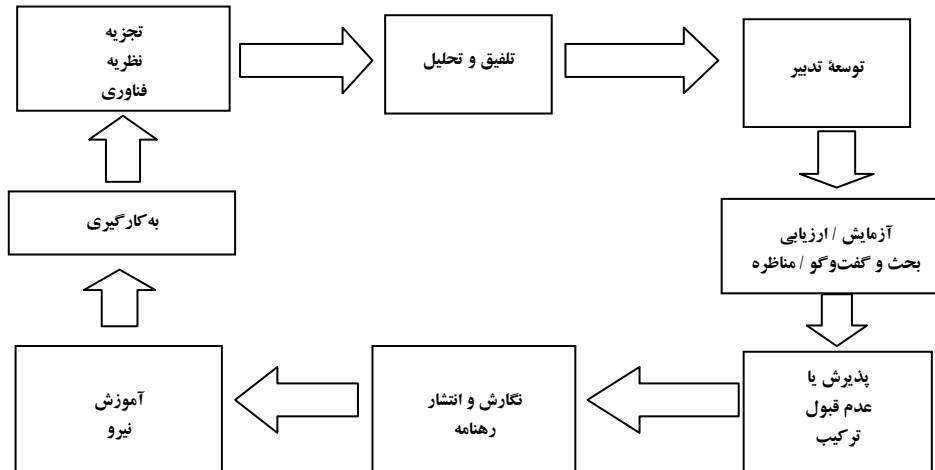
شکل شماره ۳. الگوی شکل‌گیری، تدوین و توسعه رهنامه در نگرش نظام‌مند

منبع: عسگری، ۱۳۸۶: ۶

(۴) چرخه توسعه رهنامه نیروی هوایی ارتش آمریکا

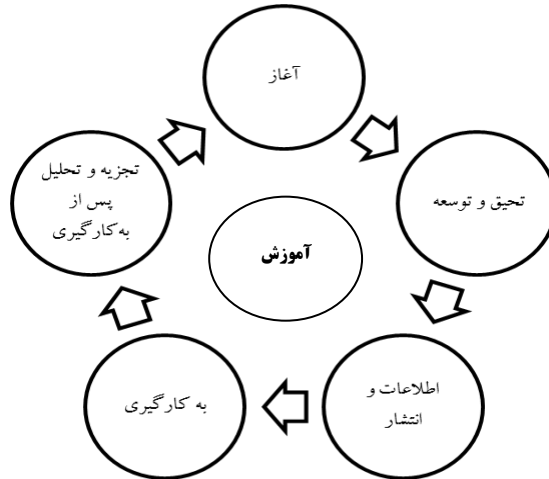
شکل شماره ۴. چرخه توسعه رهنامه نیروی هوایی ارتش آمریکا

منبع: آشتیانی، پاییز ۱۳۸۸: ۵۷

(۵) حلقه توسعه رهنامه نیروی هوایی سلطنتی نیوزلند

شکل شماره ۵. فرایند توسعه رهنامه نیروی هوایی سلطنتی نیوزلند

منبع: آشتیانی، پاییز ۱۳۸۸: ۵۸

(۶) فرایند توسعه رهنامه نیروی هوایی سلطنتی انگلیس

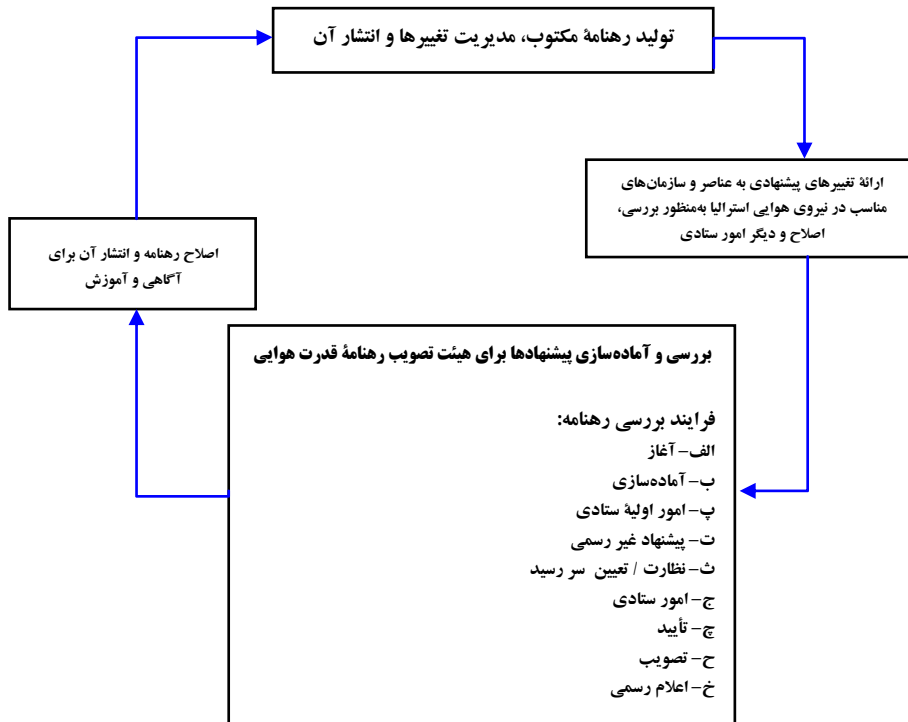
شکل شماره ۶. فرایند توسعه رهنامه نیروی هوایی سلطنتی انگلیس

منبع: آشتیانی، پاییز ۱۳۸۸: ۵۹

(۷) فرایند توسعه رهنامه نیروی هوایی سلطنتی استرالیا

شکل شماره ۷. فرایند توسعه رهنامه نیروی هوایی سلطنتی استرالیا

منبع: آشتیانی، پاییز ۱۳۸۸: ۵۷

۳. تجزیه و تحلیل

نگاهی اجمالی و تحلیلی به الگوها و فرایندهای طراحی رهنامه‌ها، گویای این واقعیت است که در تمامی الگوهای ارائه‌شده، رویکرد نظام‌مند حاکم بوده و این نظام دارای ورودی و خروجی‌هایی است که هر چند در آنها تفاوت‌هایی مشاهده می‌شود، ولی برخی عوامل در ورودی و خروجی‌ها تکرار شده و نقش اساسی دارند.

عوامل مهمی که در ورودی در این الگوها مورد توجه بوده است عبارتند از: «مبانی فکری و ارزشی (اندیشه دفاعی)، هدف‌ها و سیاست‌ها، عوامل محیطی و جغرافیایی، توانمندی‌ها و قابلیت‌ها، تهدیدها، تاریخ و تجربه و ...» که از این عوامل به مسائل اساسی یا راهبردی یاد می‌شود و کشورها با توجه به آنها، رهنامه دفاعی مورد نظر را تدوین، توسعه و ارائه می‌کنند، تا بر اساس آن بتوانند با تهدیدها مقابله کرده و در جنگ احتمالی با پیروزی از آن خارج شوند.

گفتنی است اگر وجود سطوح رهنامه‌ها (رهنامه امنیت ملی (دفاعی-امنیتی)، رهنامه دفاعی، رهنامه عملیاتی و رهنامه راهکنشی (تاکتیکی)، مفروض باشند، در بیشتر الگوهای ارائه شده این موضوع مد نظر قرار نگرفته و این در حالی است که به عقیده نگارنده، ورودی و خروجی‌های هر سطح از رهنامه با سطح دیگر متفاوت است.

در ارزیابی و انتخاب الگوی بهینه تدوین رهنامه، معیارها و ملاک‌هایی مد نظر می‌گیرند. در بیشتر موارد، الگوی بهینه تدوین رهنامه را الگویی می‌دانند که تمام هدف‌ها و سیاست‌ها را پوشش داده و بر اساس اندیشه و مکتب فکری حاکم شکل گرفته باشد و ریشه در تجربیات یک ملت داشته باشد، بنابراین با نگرش نظام‌مند می‌توان مراحل زیر را برای طراحی رهنامه بازدارندگی همه‌جانبه ج.ا.ایران بیان نمود:

مرحله اول: تبیین مبانی و عوامل مؤثر بر رهنامه

اولین داده، اندیشه دفاعی است. هر مکتب فکری دارای اندیشه دفاعی مربوط به خود است که از منابع آن استخراج می‌شود، از این‌رو اولین ورودی طراحی رهنامه بازدارندگی همه‌جانبه ج.ا.ایران، باید اندیشه دفاعی اسلام باشد؛ زیرا که نظام جمهوری اسلامی ایران مبتنی بر اسلام است و باید بر پایه آن عمل شود.

دومین داده، اندیشه‌های دفاعی بنیانگذاران و صاحبان اندیشه است که با توجه به نقش رهبری و هدایت حضرت امام خمینی (ره) در تبیین اندیشه انقلاب اسلامی، باید

مورد توجه قرار گیرد. اندیشه‌های دفاعی ایشان در بیانات، کتاب‌ها و نوشته‌ها، تدابیر و فرامین، مطرح و ارائه شده است.

سومین داده، اندیشه‌های دفاعی مقام معظم رهبری است که اندیشه‌های دفاعی ایشان در بیانات، کتاب‌ها و نوشته‌ها، تدابیر و فرامین، مطرح و ارائه شده است. چهارمین داده، آرمان و منافع ملی است که مبنای عملکرد دولت‌ها در زمان صلح و جنگ است. باید به‌خوبی آرمان‌ها و منافع ملی ج.ا.ایران تعیین شده باشند تا در رهنامه‌ها، اصول تحقق آنها ارائه گردد.

پنجمین داده، چشم‌انداز و هدف‌های دفاعی - امنیتی است. ج.ا.ایران در افق این چشم‌انداز باید دارای برتری‌های قابل ملاحظه‌ای نسبت به رقبای خود در منطقه باشد و در حوزه امور دفاعی - امنیتی باید دارای قدرت بازدارندگی مؤثر باشد، از این‌رو چشم‌انداز، جهت کلی رهنامه بازدارندگی همه‌جانبه ج.ا.ایران را مشخص می‌نماید و هدف‌های دفاعی - امنیتی، مقاصد کمی‌شده منافع ملی است که باید در یک دوره زمانی مشخص مانند افق چشم‌انداز بیست‌ساله تحقق یابد. در نتیجه، طراحی رهنامه‌ها در چارچوب چشم‌انداز و هدف‌های کلی دفاعی - امنیتی امکان‌پذیر است.

ششمین داده، عوامل محیطی (جغرافیایی) اعم از محیط ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی است. این عامل مهمی است و تأثیری قطعی بر خروجی‌ها دارد. بررسی محیط و تأثیر عوامل محیطی همچون تهدیدها و فرصت‌ها، شاخص‌های مهمی است که بدون توجه به آن نمی‌توان به رهنامه مطلوبی دست یافت. قرار گرفتن ایران در موقعیت‌های بحری، بری و یا گذرگاهی (ژئوپلیتیکی و ژئواستراتژیکی) تأثیر چشمگیری بر طراحی رهنامه بازدارندگی همه‌جانبه ج.ا.ایران می‌گذارد.

هفتمین داده، سیاست‌های دفاعی - امنیتی است که جهت‌گیری‌های کلی دولت را در ابعاد مختلف به‌ویژه حوزه دفاع و امنیت مشخص می‌نماید و بدون توجه به آن، ممکن است طراحی رهنامه بازدارندگی همه‌جانبه ج.ا.ایران با مشکل مواجه شود.

هشتمین داده، قدرت و توان ملی است. هر رهنامه‌ای باید به وسیله ظرفیت‌ها و توان ملی موجود در کشور پشتیبانی شود و منطبق بر توانایی‌های مادی و معنوی کشور باشد. بدون توجه به توانایی‌ها و مقدرات نمی‌توان رهنامه‌ای منطقی ارائه نمود.

نهمین داده، تجارب است. رهنامه‌ها در خلأ شکل نمی‌گیرند، بدیهی است که نمی‌توان با خلأ ذهنی رهنامه‌ها را تدوین و توسعه داد. شرط طراحی رهنامه‌ها، توجه به تجربه‌های گذشته است؛ اعم از تجارب کشورهای دیگر در حوزه رهنامه‌بازدارندگی و تجربه ج.ا.ایران، که مهم‌ترین آن، تجربه دفاع مقدس است که رزمندگان اسلام آن را خلق کرده‌اند، از این‌رو رهنامه‌بازدارندگی همه‌جانبه ج.ا.ایران باید ریشه در تجربه گذشته داشته باشد و در طراحی آن از تجارب دیگران نیز استفاده گردد.

مرحله دوم: تجزیه و تحلیل داده‌ها (تصور تهدید و جنگ آینده)

در این مرحله توسط خبرگان و نظریه‌پردازان، تصویری واقعی و یا نزدیک به واقع نسبت به تهدیدها و ویژگی‌های جنگ آینده ارائه می‌گردد و با توجه به رویکردهای مختلف در تدوین و توسعه رهنامه‌ها (تهدیدمحوری و قابلیت‌محوری)، رویکرد کلی طراحی رهنامه مشخص می‌شود.

درک صحیح و دقیق از ماهیت تهدیدها و جنگ آینده، مهم‌ترین دانشی است که خبرگان و نظریه‌پردازان برای ترسیم نوع و چگونگی آمادگی کشور، راهنمایی می‌کنند و به طور مستقیم بر امنیت ملی و قدرت کشور تأثیر دارد. شناخت عمیق شرایط محیطی و شکل حرکت بازیگران صحنه بین‌المللی و منطقه‌ای و آگاهی از نیات آنان، تصویر واقعی یا حداقل نزدیک به واقعیت به راهبردپردازان ارائه می‌دهد. این تصویر می‌تواند ترسیمی از تهدیدها و صحنه جنگ آینده باشد که مهم‌ترین پیش‌نیاز ساماندهی رهنامه‌ها، راهبردها و الگوی دفاعی یک کشور محسوب می‌شود و در واقع جهت‌گیری‌های دفاعی هر کشور در درازمدت را تعیین می‌کند.

در سال‌های اخیر، به دلیل تشدید خصومت غرب به ویژه آمریکا علیه ایران اسلامی، در بین خبرگان و نظریه‌پردازان دفاعی - امنیتی کشور، تصویری از تهدید و جنگ آینده به دست آمده است که از آن با عنوان «تهدید و جنگ ناهمگون» یاد می‌شود.

مرحله سوم: تدوین و یا توسعه رهنامه

بر اساس فرامین و تدابیر بنیانگذار ج.ا.ایران، حضرت امام خمینی (ره) و فرمانده معظم کل قوا حضرت امام خامنه‌ای (مدظله العالی) و تجربه‌های به دست آمده از هشت سال دفاع مقدس، آنچه در حالت کلی و در مورد مسائل دفاعی - امنیتی ج.ا.ایران وجود دارد، مفهوم «دفاع همه‌جانبه» است. این رهنامه، عصاره اندیشه دفاعی انقلاب اسلامی است. دفاع همه‌جانبه، ترسیم رهنامه‌ای است که بتوان دفاع هماهنگ و همه‌جانبه‌ای را در بخش‌های گوناگون سیاسی، فرهنگی و اجتماعی، اقتصادی، نظامی و ...، علیه دشمن و با هدفی مشخص سازماندهی نمود و در حقیقت این بخش‌ها هر یک به عنوان ابعادی از هرم دفاع همه‌جانبه ج.ا.ایران خواهند بود.

در تشریح مفهوم دفاع همه‌جانبه باید افزود که متناسب با تمهیدهای چندبُعدی دشمن در جهت تأثیرگذاری و نفوذ در سرزمین اسلامی، دامنه سیاست‌های مقابله‌کننده جامعه اسلامی نیز باید از فراگیری و گستردگی خاص برخوردار باشد. به این ترتیب، در برابر «تهاجم همه‌جانبه»، نوعی «دفاع همه‌جانبه» نیز باید در دستورکار امت اسلام قرار داشته باشد. رهنامه دفاع همه‌جانبه به عنوان رهنامه کلان دفاعی - امنیتی ج.ا.ایران به معنی استفاده از تمامی ظرفیت‌های مادی و معنوی کشور و دفاع هماهنگ در همه حوزه‌ها، با بهره‌گیری از تمامی راه‌ها و وسایل و با همه امکانات و توان در مقابله با دشمن است؛ به تعبیر دیگر، به معنی اصول ایجاد هماهنگی میان بخش‌های گوناگون سیاسی، فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و نظامی برای تحقق هدف‌ها و مقابله با تهدیدهاست. همچنین بر اساس سند چشم‌انداز ۱۴۰۴، که تصریح دارد «جامعه ایرانی

در افق این چشم‌انداز، جامعه‌ای امن، مستقل و مقتدر با سامان دفاعی مبتنی بر بازدارندگی همه‌جانبه و پیوستگی مردم و حکومت است». رهنامه دفاعی ج.ا.ایران بر پایه «بازدارندگی همه‌جانبه» استوار است. هدف اساسی «بازدارندگی همه‌جانبه»، ضمن دستیابی به قدرت بازدارندگی، حفظ و توسعه آن، دست یافتن به صلح از طریق متقاعد کردن رقبا به پذیرش این واقعیت است که بدترین راه‌های ممکن برای رسیدن به هدف، جنگ و خونریزی است و دارای کمترین تأثیر و کارایی می‌باشد، بنابراین هر اقدامی که منجر به این نتیجه اساسی شود که اراده تهاجم از کشور و یا کشورهای تهدیدکننده ج.ا.ایران، سلب گردد، کارکردی بازدارنده و دفاعی خواهد داشت. در این مرحله نیز پس از تعیین رویکرد کلی دفاعی (بازدارندگی همه‌جانبه)، خروجی‌های مورد انتظار از رهنامه ارائه می‌گردد که شامل: هدف‌ها، اصول، روش‌ها (اقدام‌ها) و ابزارهای بازدارندگی همه‌جانبه می‌شود که در مورد ج.ا.ایران می‌توان چنین نتیجه‌گیری کرد:

(۱) هدف‌های بازدارندگی همه‌جانبه ج.ا.ایران

(۱-۱) کسب قدرت بازدارندگی،

(۱-۲) حفظ قدرت بازدارندگی،

(۱-۳) ارتقای قدرت بازدارندگی.

(۲) اصول بازدارندگی همه‌جانبه ج.ا.ایران

(۲-۱) اصل بسیج و ایجاد آمادگی دفاعی،

(۲-۲) اصل احتیاط و هوشیاری،

(۲-۳) اصل دفاع مشروع (مقابله به مثل).

(۳) اقدام‌ها و روش‌های بازدارندگی همه‌جانبه ج.ا.ایران

با توجه به مبانی اعتقادی و پایبندی ج.ا.ایران به اصول اسلام، رهنامه بازدارندگی ایران در چارچوب «بازدارندگی متعارف» قابل تعریف است. رهنامه بازدارندگی متعارف عبارت است از نظریه و عمل ایجاد و استفاده از توان بالقوه سیاسی، فرهنگی و اجتماعی،

جغرافیایی، اقتصادی، نظامی و... به گونه‌ای که دشمن از ترس مواجه شدن با دو مشکل، یعنی نرسیدن به هدف‌های معین و نیز سطح پیش‌بینی نشده‌ای از تلفات، از اجرای هر اقدام نظامی بازماند. در بازدارندگی متعارف، افزون بر جلوگیری از تجاوز، به مقاصد دیگری مانند دلسرد کردن دشمن بالقوه از به‌کارگیری نیروهای مسلحش به‌عنوان وسیله‌ای برای اعمال فشار سیاسی، جلوگیری از تجاوز نظامی، متوقف کردن عملیات‌های جنگی و تقویت موقعیت و اقتدار کشور در خارج از مرزها نیز پرداخته می‌شود، از این‌رو ج.ا.ایران برای دستیابی به هدف‌های بازدارندگی همه‌جانبه باید از تمامی ظرفیت‌های متعارف استفاده نماید. این ظرفیت‌ها می‌تواند شامل تهدید ناهمگون دشمنان، تحذیر با القای قدرت، تجدید اطمینان، مشارکت در ائتلاف‌ها، تحریم انرژی دشمنان، نفوذ در مناطق حیاتی دشمنان، تنش‌زدایی و همکاری و بهره‌گیری از موازنه وحشت و ابهام باشد.

(۴) ابزارهای بازدارندگی همه‌جانبه جمهوری اسلامی ایران

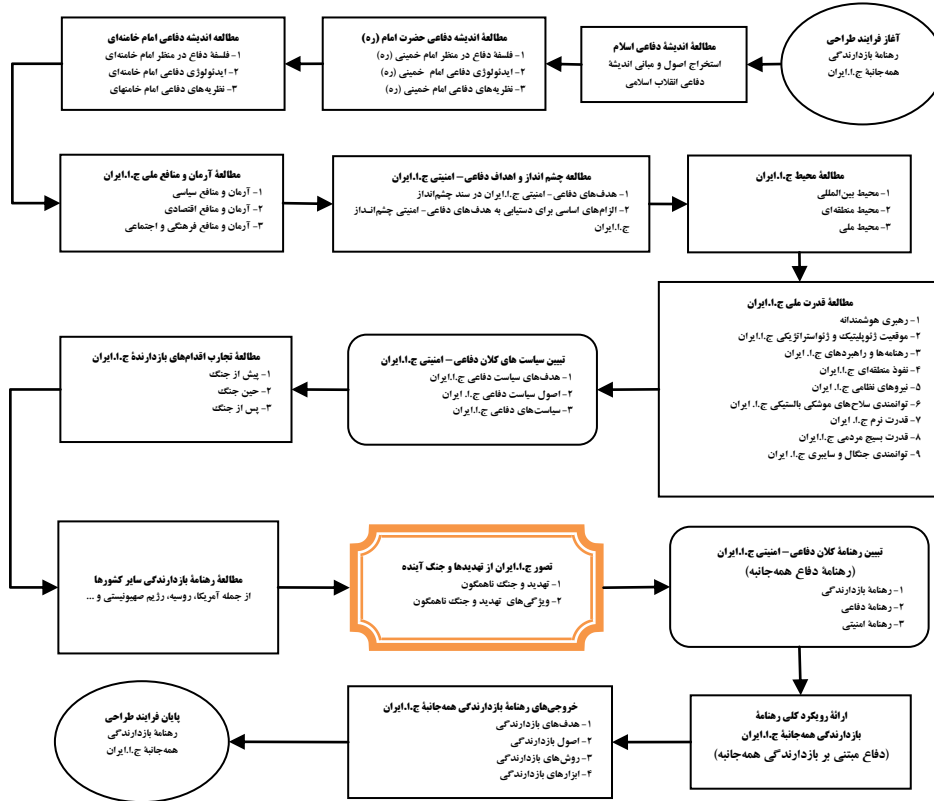
نتایج بررسی‌ها در این تحقیق پیرامون مؤلفه‌های قدرت (ابزار) بازدارندگی ج.ا.ایران، بیانگر آن است که ایران در حوزه‌های مختلف از جمله «رهبری هوشمندانه، رهنامه‌ها و راهبردها، نفوذ منطقه‌ای، نیروهای نظامی، نیروی قدس، توانمندی‌های موشکی بالستیک، قدرت نرم، بسیج توده مردم برای دفاع از نظام و کشور، توانایی جنگ الکترونیک و رایانه‌ای (سایبری)، و موقعیت ژئوپلیتیک و ژئواستراتژیکی»، از توانمندی‌های ویژه‌ای برخوردار است که می‌توانند مبنای قدرت و ابزار بازدارندگی همه‌جانبه ج.ا.ایران قرار گیرند.

۴. نتیجه‌گیری

۴-۱. پاسخ به پرسش اصلی

با توجه به آنچه در بخش‌های پیش بیان شد، فرایند طراحی رهنامه بازدارندگی همه‌جانبه ج.ا.ایران به شرح زیر است:

شکل شماره ۸. فرایند طراحی رهنامة بازدارندگی همه‌جانبه ج.ا.ایران

ترسیم از نگارنده

۲-۴. پاسخ به پرسش‌های فرعی

۱-۲-۴. مبانی شکل دهنده رهنامة بازدارندگی همه‌جانبه ج.ا.ایران

(۱) اندیشه دفاعی اسلام،

(۲) اندیشه دفاعی حضرت امام خمینی (ره)،

(۳) اندیشه دفاعی مقام معظم رهبری (مدظله العالی)،

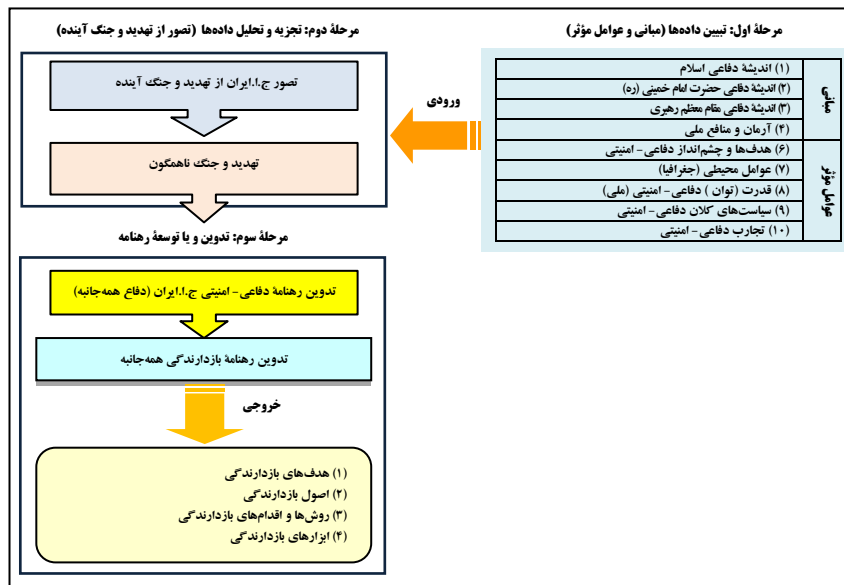
(۴) آرمان و منافع ملی،

۲-۲-۴. عوامل مؤثر بر رهنامه بازدارندگی همه‌جانبه ج.ا.ایران

- (۱) چشم‌انداز و هدف‌های دفاعی - امنیتی،
- (۲) سیاست‌های دفاعی - امنیتی،
- (۳) قدرت (توان) ملی،
- (۴) عوامل محیطی (جغرافیا)،
- (۵) تجربه‌های بازدارندگی.

۳-۲-۴. مراحل طراحی رهنامه بازدارندگی همه‌جانبه ج.ا.ایران

شکل شماره ۹. مراحل طراحی رهنامه بازدارندگی همه‌جانبه ج.ا.ایران

ترسیم از نگارنده

۳-۴. پیشنهادها

به مراکز مطالعاتی و محققان پیشنهاد می‌شود:

- (۱) تدوین رهنامه دفاع همه‌جانبه ج.ا.ایران در چشم‌انداز بیست‌ساله کشور را در دستورکار مطالعاتی قرار دهند.
- (۲) تدوین راهبردهای بازدارندگی همه‌جانبه ج.ا.ایران در چشم‌انداز بیست‌ساله کشور را در دستورکار مطالعاتی قرار دهند.
- (۳) با توجه به اینکه مرکز ثقل قدرت بازدارندگی ج.ا.ایران، بسیج همه‌جانبه نیروها و امکانات کشور است، بنابراین چگونگی بسیج منابع کشور برای مقابله با تهدیدها و بحران‌ها را در دستورکار مطالعاتی قرار دهند.

فهرست منابع

۱. قرآن مجید.
۲. آجورلو، علی (۱۳۸۸/۰۱/۲۱)، *دکترین نظامی در اسلام (۱)، (۲)، (۳) و (۴)*، قابل دستیابی در: وبگاه باشگاه اندیشه.
۳. آشتیانی، محمدباقر (پاییز ۱۳۸۸)، «اصول و روش تدوین دکترین نظامی»، *فصلنامه نظم و امنیت انتظامی*، سال دوم، شماره ۳.
۴. امام خامنه‌ای، سیدعلی، *مجموعه سخنرانی‌ها و بیانات، قابل دستیابی در وبگاه: www.Leader.ir*.
۵. امام خمینی (ره)، روح‌الله (۱۳۸۰)، *صحیفه نور*، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار حضرت امام خمینی (ره).
۶. امام خمینی (ره)، روح‌الله (۱۳۷۸)، *ولایت فقیه*، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار حضرت امام خمینی (ره).
۷. بیلیس، جان، کن بوث، جان گارنت، نیل ویلیامز (۱۳۷۴)، *راهبرد معاصر: نظرات و خط‌مشی‌ها*، ترجمه هوشمند فخرایی، تهران، چاپ و انتشارات وزارت خارجه.
۸. پورشاسب، عبدالعلی (۱۳۸۶)، *دکترین نظامی ج.ا.ایران*، رساله دکتری، تهران، دانشگاه عالی دفاع ملی.
۹. ثروتی، محسن، مظلوم، علی (۱۳۸۹)، *راهنمای تدوین دکترین در حوزه نظامی*، تهران، ستادکل ن.م، هیئت عالی تجدیدنظر در آیین‌نامه‌های نیروهای مسلح.
۱۰. جمشیدی، محمدحسین (۱۳۸۳)، *مبانی و تاریخ اندیشه نظامی در ایران*، تهران، دافوس سپاه پاسداران.
۱۱. درودیان، محمد (۱۳۷۹)، *آغاز تا پایان*، تهران، مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ سپاه پاسداران انقلاب اسلامی.
۱۲. شهلائی، ناصر، مهرنیا، احمد، ولیوندزمانی، حسین (۱۳۸۸)، *نظریه‌های راهبردی ارتش*، تهران، انتشارات دانشکده فرماندهی و ستاد آجا.
۱۳. عسگری، محمود (آبان ۱۳۸۶)، «دکترین جمهوری اسلامی ایران»، *ماهنامه اطلاعات راهبردی*، سال پنجم، شماره ۵۴.
۱۴. علی‌بابایی، غلامرضا (۱۳۶۹)، *فرهنگ علوم سیاسی*، جلد اول، تهران، شرکت نشر و پخش ویس.
۱۵. *قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران* (۱۳۶۹)، چاپ اول، تهران، نهاد ریاست جمهوری.
۱۶. قنذاقی، محمد (۱۳۸۷)، *تدوین سیاست‌های دفاعی - امنیتی برای برنامه پنج ساله پنجم کشور*، پروژه تحقیقاتی، تهران، مرکز تحقیقات راهبردی دفاعی.
۱۷. کریمی، حمید (۱۳۹۱)، *تبیین الگوی بازدارندگی همه‌جانبه دفاعی ج.ا.ایران در مقابل تهدید ناهم‌تراز*، رساله دکتری، تهران، دانشگاه عالی دفاع ملی.
۱۸. لونی، محمدرضا (پاییز ۱۳۸۹)، «دکترین نظامی چگونه شکل می‌گیرد؟»، *فصلنامه علوم و فنون نظامی*، سال هفتم، شماره ۱۸.
۱۹. معاونت طرح و برنامه س.ک.ن.م، نامه شماره ۱۳۲۱/۱۴/ط، مورخ ۸۶/۹/۱۰.
۲۰. نوروزی، محمدتقی (۱۳۸۵)، *فرهنگ دفاعی - امنیتی*، تهران، انتشارات سنا.